

Ђорђе БОРОЗАН

БОКОВО – СЕЛО У СТАРОЈ ЦРНОЈ ГОРИ Историјско-етнографски приказ

Овај рад нема већих претензија осим да укратко представи неколико значајнијих момената из историјско-етнографске прошлости села Бокова, карактеристичног за слику Старе Црне Горе на почетку 20. вијека.

I

У Ријечкој нахији простор цеклинског племена захвата читав вијенац села од Врађине на југу до Добрштика и Граховца на сјеверу, односно од Цеклинштака на западу до Метериза на истоку. На овом простору размјештена су села: Боково, Улићи, Стругари, Јанковићи, Метеризи, Чешљари, Ђалци, Загора, Михаљевићи, Лопичићи, Ђурашковићи, Вукмировићи, Оћевићи, Ријека Црнојевића, Рваши, Друшићи, Превлака, Бобија, Додоши, Жабљак и Врађина. Цеклинско племе је типична заједница братстава различитог поријекла и села чија се прошлост мјери различитом старином топонима и презимена. То се једнако односи на стара и млађа насеља и старинска и изведена презимена. Боково и његови становници Боконљани, по топониму насеља и по презименима Мудреша, Борозан, Ломпар и Маретић, према етнографским подацима и по предању припадају тзв. старинцима у Горњем Цеклину. Андрија Јовићевић у својој књизи *Ријечка нахија у Црној Гори* каже: „У Цеклину се за старосједиоце сматрају: Михаљевићи, Боконљани, Стијеповићи, Вучетићи и Бушковићи”.¹ Цеклинска братства према Јовићеви-

¹ Андрија Јовићевић, *Ријечка нахија*, Београд 1911, стр. 569. Нејасно је и документима недоказиво ово Јовићевићево разврставање цеклинског ста-

ћу дијеле се на старија и млађа. Старија су она чије поријекло датира из 15. и 16. вијека, а млађа досељена током 17. и 18. вијека.²

Топоним *Боково* веома је стар и словенског је поријекла. Андрија Јовићевић, који је истраживања за поменуту књигу отпочео 1906. а објавио 1911. године, поред осталог вели: „Боково је постало врло давно, како кажу, за доба Ивана Црнојевића. Старина села је врло видна и по томе, што су куће врло збијене и простор у селу сав захваћен. Данас нема старих кућа из тога доба него су преправљене и президане. Неки дио Боковљана (Борозани – прим. аут.) живио је неко вријеме на Стругарима (на црквеном имању Св. Текле – Текле прим. аут.) одакле се преселио овдје”. За Мудреше и Маретиће који, према предању, воде поријекло од истог претка, каже се да су дошли „испод Шћепан-Њиве, код Спужа и због крвне освете населили се на Боково”. Ово пресељење десило се „врло давно јер у предању стоји: да се Иван Црнојевић препирао са претком Мудреша и да га је овај надмудрио, по чему су га и прозвали Мудрешом”. У вријеме Јовићевићевог истраживања Мудреша је било 17 домова: на Бокову 14, у Додошима 2 и у Жабљаку 1 дом, а Маретића 4 дома на Бокову.

За Борозане и Ломпаре такође се, на основу предања, казује да воде поријекло од истог претка који је једно вријеме живио у Буковику, у Црмници, затим се преселио на Стругаре, одакле је предигао на Боково. Јовићевић биљежи да је почетком 20. вијека било на Бокову 28 домова Борозана и 5 домова Ломпара. Размјештај мањих братстава, Маретића на Борозановој и Ломпара на Мудрешиној страни села, и сазнања да је било сукоба и освета између Борозана и Мудреша, о чему говори назив Бојковина на средини села, упућује на предање о не случајном оваквом размјештењу мањих братстава. Последње убиство по основу крвне освете забиљежено је 1802. године.

новништва на старосједиоце, новонасељенике и дошљаке. Као граница најчешће се узима вријеме Ивана Црнојевића (1471-1490). На основу предања Јовићевић констатује да се Лека, предак Доњака и Горњака доселио за вријеме Ивана Црнојевића и да је на Цеклину затекао старосједелачка братства међу којима и Боковљане. Ако би овај податак био тачан, он би се односио само на два боковска братства – Борозане и Ломпаре – који су око 1530 године (опет према предању) дошли на манастирски посјед Св. Текле (Текла), на Стругаре, који су се након тридесет година одселили на Боково.

² Исто, стр. 607-620.

Током 19. вијека становници Бокова прошли су кроз период потпуног одстрањења сукоба на братственичкој основи. Раније су имали различите славе. Мудреше и Маретићи су славили Шћепандан (27. децембар а Борозани и Ломпари Спасовдан, затим заједно Ђурђевицу, а од 1900. објединили су славу и данас славе Спасовдан, у част заједничког храма посвећеног св. Спасу (Вознесењу Господњем).³

Сам назив *Боково*, топоним свакако много старији од његових данашњих становника, сеже у давнину. Мјеста са овим именом налазе се у Полабљу (Бранденбуршка марка), у ширем кругу Московског подручја, у Кијевском крају и Рјазанској области. На основу тумачења садржаног у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика, назив Боково изводи се од кута, бока у којем је смјештено насеље у завјетринском простору међу брдима.⁴ Јовићевић биљежи: „Боково се налази у углу међу Дреновом главицом и Ђуковцем, и окружено је са три стране брдима. Мјесто гдје је село, налази се у завјетрини, у дубоком правом куту, међу узвишеним брјеговима и њиховим странама; окренуто је к истоку и југу. Положај села је стрмен, особито његов горњи дио, гдје се куће нижу једна више друге; доње куће су скоро у валовитој равнини. Све су куће збијене у том углу, а само је мјесто кршевито.”⁵

Према сачуваним топонимима и хидронимима, на простору данашњег Бокова живјели су раније Милоњићи и Милојевићи који су нестали или се одселили, о чему нема поузданих података. Ипак, Милоњића гумно, Милоњића каменица, Милоњића До, као и Милојевића зграде (баште) и сл. свједочанства су за себе.

Међу бројним подацима из давније прошлости Боково се током 15. вијека помиње у документима из 1523, затим 1570. и 1592. године.⁶ Према истраживањима Александра Соловјева, село Боково је 1592. имало 20 домова.⁷ Према подацима Марјана Болице из 1614. село је имало, такође, 20 домова, односно 40 војника. *Viala de Somier* у књизи о Црној Гори 1812. наводи 23 дома и 48 војника, а Андри-

³ Исто, стр. 608-609.

⁴ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 2, Београд 1962, стр. 42.

⁵ Исто, стр. 429

⁶ Бранислав Ђурђев, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII вијеку*, стр. 51, 67. и 84.

⁷ Александар Соловјев, *Попис црногорских племена из године 1592*, Споменик СКА, XXVIII, Београд 1935, стр. 6.

ја Јовићевић у књизи *Ријечка нахија* из 1911. напомиње да је Боково имало 54 дома. Пред Други свјетски рат, како је забиљежио прото Михаило П. Борозан, у Бокову је било 72 дома.⁸ У подацима које наводи Б. Ђурђев о Збору (сабору) на граду Ободу из 1609. помиње се као представник Бокова унук Бора Радивојева. Затим се Боково помиње 1667. када су његови становници умолили владику Ромила да се врати са пута ка Подгорици гдје је намјеравао да од санџак бега Скендерије тражи правду због отмице манастирских имања од стране Умаца.⁹

Остаци мегалита у темељима већ подавно надграђених појата, кућишта у Пецињама, Селиштима, Боковцима и на Пољицу, као и старинско гробље на брду боковском и чести називи: Градиште, Мориград, Краљистан, Градска плоча, са старинским врелом Бучалина које је некада снажно извирало у самом куту села и бистијерне: Близурад, Црнијел, Озовик, као и пећине које су коришћене за склањање од невоља: Ладница, Градинска пећина, Запећска и пећина у Заграбљу, свакако упућују на давну насељеност подручја Бокова. Нажалост, до данас никаквих истраживања о томе није било.

У нововјековној историји, од времена османлијске превласти и упорних настојања да се и простор Старе Црне Горе потчини, Боково је, као мјесто недалеко од Цетиња, било често паљено и разарано, нарочито у вријеме похода Сулејман-паше Бушатлије 1692, Нуман-паше Ђуприлића 1714. и похода Кара Махмуд-паше Бушатлије 1785. Сличну судбину имало је у вријеме аустријске, италијанске и њемачке окупације током Првог и Другог свјетског рата. Становници Бокова, учешћем у ратним и мирнодопским догађајима, свједоци су тегобног пута очувања црногорске самобитности и независности.

Према територијалним и административним подјелама простора Старе Црне Горе, Боково се увијек налазило у Ријечкој нахији, а према племенској подјели било је саставни дио Горњег Цеклина. На основу *Закона о измјенама и допунама у Закону о устројству Министарства унутрашњих дјела* и административној подјели Цр-

⁸ А. Јовићевић и М. Стругар, *Слике из прошлости Цеклина*, Загреб 1902, стр. 66 (користе податке из књ. Маријана Болице, *Опис Црне Горе из 1614*); *Три Француза о Црној Гори*, Цетиње 1953, стр. 21-22; Др Јован Ердѣљановић, *Стара Црна Гора*, репринт, Београд 1978, стр. 177; Михаило П. Борозан, *Прилог историјској прошлости цеклинског племена* (Боково од насељења до 1941), Цетиње 1960. стр. 14.

⁹ *Записи*, X, књ. XVII, Цетиње 1936, стр. 163.

не Горе од 8. априла 1903. године, Боково је било у саставу Катунско-ријечке области у Цеклинско-добрској капетанији.¹⁰

II

На крајњем сјеверу Ријечке нахије, према Катунској нахији, смјештено је село Боково чија је територија омеђена брдима и планинама: Мекавац, Дебела глава, Добрштик, Огорела ждријела, Граховац, Дебељак, Ћуковац, Зелене и Јаребичи врх. Боково се налази источно од Цетиња, 5 km преко Завале и 9 km преко Добрачке плоче, на 552 m надморске висине. Има благу климу са медитеранским климатом, који струји преко узаног појаса Добрачка плоча према терасастом простору села опкољеног са три стране високим брдима. Граничи се са Цетињем, Добрским Селом, Улићима, Марковим Долем, Ђиновићима и Косијерима. Међу омањим валовитим заравнима – Боковца, Селишта, Пециње и Пољица, смјештено је главно станиште Боково. А Јовићевић га овако описује: „Боково је потпуно збијеног типа; куће су груписане уједно. Село се не дијели на крајеве или дјелове, примјећава се једино горњи и доњи дио села. Горњи се дио стере страном изнад једног дубоког дола, а доњи се издваја од десног његовог краја и спушта се к равнини, но дјелови су управ један до другог и међу њима нема већег размака, него међу осталим кућама... Сва су мјеста у селу заузета и око кућа нема слободна простора. Ту су, у горњем дијелу села, четири куће при страни једна над другом, и свака се горња ослања на горњу листру доње куће, те се пењу уза страну и изгледају као четири велика скалина. Сеоске су улице неправилне, испрекидане, тијесне и вијугаве. Село има своје окрајке, који су таман уза село, и те су куће нешто растуријене. Село се збило ушљед намножавања диобом. У почетку оснивања, село је било прилично збијено, а на то је утицао склоп земљишта и нарав становништва које је тежило, из извјесних разлога, да се зближи и уједини. Боково је једно од најзбијенијих села у овој нахији.”¹¹ Остала насеља су била привремена, нарочито оно на Пољицу, које је коришћено за издиг стоке током љетњих мјесеци.¹²

¹⁰ *Црногорски законици 1796-1916*, књ. II, Подгорица 1998, стр. 937.

¹¹ А. Јовићевић, н. д., стр. 492.

¹² Између Добрштика и Дебељака простире се, како пише А. Јовићевић „прилично велики заравњак, управо вала, која се зове Пољице боковско, које са сјеверозапада затвара високо брдо Граовац”, стр. 404.

У ове три таласасте заравни, омеђене поменути брдима и планинама – окренути Скадарском језеру и медитеранском утицају, разликују се три микроклиматске зоне, препознатљиве по пољопривредним културама од којих су оне везане за боковску терасу најпогодније за винову лозу, пшеницу и јужно воће. Кукуруз, овас, јечам, кромпир и купус, боље успијевају на Пољицу, Пецињу¹³ и Селиштима.¹⁴ Иако без живих вода, овај простор је покривен листопадним шумама и ниским, кржљавим растињем које, као и траве, за вријеме сушних периода брзо пропада.

Сва плодна земља и шуме: оранице, њиве, баште, виногради и воћњаци као и пасишта подијељени су по кућама са правом имовинског посједовања домаћинства са презименима: Борозан, Ломпар, Мудреша и Маретић, који су посебна боковска братства. Простор појединачних посједа (имања) углавном је веома мален и довољан за исхрану домаћинства и опскрбу стоке. Пасишта су дуж обронака и висоравни брда, а сточни фонд чине козе, овце, говеда и коњи за које често нестане и свјеже траве и сијена, што се надокнађивало брањем јасенове горе и тегобним сакупљањем горске траве тзв. виша по врлетним крајевима.

Око кућа, збијених у полукругу, од Орашког бријега до плоче Маретића, уз падине Туковца, Градишта и Дренове главице, размјештене су куће Мудреша, Ломпара, Борозана и Маретића, испод којих су мале омеђене и неомеђене баште на којима се гаји црни и бијели лук, салате, зеља, боранија, кромпир, парадајз, краставац, паприка и друге културе неопходне за свакодневну исхрану. Недалеко, испод кућа су плодне терасасте долине које су опкољене лозама и воћем, на којима се гаје све поменуте културе, нарочито кромпир, пшени-

¹³ Иако о Пецињу нема поузданих историјских података, А. Јовићевић напомиње: „Пециње је интересантно селиште; оно се налази у подножју Добрштика, до данашњег Бокова. Село је било у осоју; куће сухомеђе; има их малих и великих; познају се трагови гувна и обора. Кућа је било врло много; тип села је био врло збијен и захватао је велики простор. У селу има много ладница, тј. подземних пећина их којих духа љети хладан вјетар. О Пецињу се много прича, али се не зна, зашто је село запустјело”. Даље се наводи предање о Шћепану Добриловићу и његовој жени Мари Пецињи који су због спора око пчела са Цетинским манастиром пресељени у Добрско Село. А. Јовићевић, н. д., стр. 549.

¹⁴ На простору Селишта, као Боковаца, налазе се остаци кућа сухомеђа, малих и великих, као и трагови гувна који говоре о некадашњој знатној насељености.

ца и кукуруз, ријетко у довољним количинама. Некада се због пре-насељености обрађивала готово свака стопа иоле плодне земље. Терасасте њиве и долине говоре о упорном стварању плодног земљишта мукотрпним одвајањем сваке стопе земље од камена. Међе и гомиле камења око долова управо о томе убједљиво свједоче. Лоза и готово све врсте воћа: смокве, нар, трешње, јабуке, крушке, кајсије, ораси, мурве успијевају по ободима и на међама њива, долова и башти. На тај начин простор села Бокова био је рационално коришћен тако да се стока, по правилу, одводила даље од села на испашу и пашишта – на Пољице, Печиње, Селишта, Боковца и др. Простор Пољица стално је коришћен за издиг током љетњих мјесеци.

Куће приземљуше, са једном просторијом или касније на спрат, називане куће на коноби, служиле су за дневни боравак и истовремено за спавање, за све чланове породице. У средини просторије било је огњиште са којег је дим одлазио кроз врата, малене прозоре и кров. Ни у ове типично црногорске куће онога доба није било много намјештаја и кућних предмета. Обично се могла видјети једна шкриња за прикладнију одјећу и посебно важне ствари, сканцијерна (полица за посуђе), затим неколико дрвених столица, једноставан дрвени сто звани трпеза и лежаји прекривени тканином или вуњеним ћебетом. У оновременим кућама посебне драгоцености су биле оружје и црногорска ношња (мушка и женска) облачене у свечаним приликама и коришћене као укупне одоре.

Прозори и врата били су отворени током читавог дана, докле год је временски то било подношљиво.

До Првог свјетског рата кућни намјештај су сачињавале двије до три старе одрине (кревет се звао „одар“) стесане од букве; два сандука – „шкриње“ најчешће од букве и јеловине у којима је обично била одјећа, затим неки сто, без фиоке, и по једна округла трпеза са које се ручавало и вечеравало. Чланови породице окупљали су се око трпезе, на малим трножним столицама којих је, најчешће, било колико чланова фамилије. Дјеца су сједјела на плочама при огњу а храна им је сипана као и старима у дрвени суд (ваган). До почетка 20. вијека кашике су биле дрвене и сви одрасли чланови породице хранили су се из једног вагана. Од 1910. године, почели су се користити тањери од порцулана и металне кашике и тек онда су госту сипали храну у посебан тањир. Махом свака је кућа имала по један столовач – већа столица са наслоњачем, на коме је сједио домаћин куће, најстарији мушкарац из породице, који је, обично, уви-

јек уступао госту кад дође у кућу. На зиду је била полица, у облику квадрата или правоугаоника, обично дуга метар, са двије или три приковане даске. У тој полици, или како су је још називали „сканцијер”, стајало је посуђе, наиме: вагани, сахани, боцуни, боце, ћикаре, пируни и ожиге (виљушке и кашике). Понегдје је још била по једна чинија – „супијерна” за супу и по један већи тањир (пјадела) за месо и кромпир.

Вода се доносила у барелима, јер до Балканског рата било мало бистијерни у селу. Заједничке воде коришћене су за опскрбу домаћинства и као појила за стоку (Локва, Ђуров уба, Гњила, Машула и Котошница).

Готово у свакој кући била је прикована при греди од петра једна обична кашета гдје се чувао хлеб. Брашно је држано у посебним дрвеним сандуцима (кадуч). Хлеб се пекао на цријепњи, под сачем. На креветима су умјесто душека (страмаца) биле сламњаче од вреће напуњене шужбинама од кукуруза, сламом од ражи или пшенице. Покривач је био обично ћебе од сукна, без чаршава и то ријетко, а од 1910. године већ су били у употреби чаршави и куповна ћебад и јоргани. Било је случајева да се простре струка на плочу покрај огњишта, а под главу стави труп (комад дрвета) и да човјек ноћ проведе покрај ватре обучен у исто одијело у коме је дању радио или стоку чувао. Ово се догађало нарочито када дође гост којем се уступа кревет.¹⁵

Јастук (кушин) за спавање прављен је од вреће напуњене шужбинама или крпама. Немаштина је била општа појава, па су и добростојније породице оскудијевале у много чему. Добростојном је сматрана она ородица која није за годину дана куповала жито, и то за вријеме родних година, а у неродне године и оне су у житу оскудијевале и куповале га.

Одјећа и обућа биле су такође биједне. Тек око 1910, захваљујући трговини са иностранством, али и бројној дијаспори (нарочито после 1905-1906), један слој становника почео је боље да се одијева. Огртач за кишу и вјетар била је сукнена струка са ресама, док су кишобрани почели да се набављају из Котора, а нешто касније било их је из увоза и у трговинама на Цетињу. Потпуну црногорску ношњу са доламом, јелеком и чизмама имао је веома мали број сељана. Жене су махом имале свитни корет и златну јакету коју су куповале приликом удаје и доносиле у мираз.

¹⁵ Више о томе у мемоарском рукопису прота Михаила Борозана.

Обућа је била оскудна: опанци од говеђе коже са шпагом (канапом) или опутом, који су могли трајати тек двадесетак дана. Таква обућа се крпила више пута, а у вријеме кишних и сњеговитих дана ноге су биле увијек мокре. У томе се нијесу разликовали ни богати ни сиромашни.

Исхрана је била прилично слаба. У новембру свака би породица заклала по једну свињу. Имућнији су клали двије свиње и по једног или два брава. Људи су имали до десетак коза, а имућније породице краву и 50 до 60 коза и оваца, једног или два вола, коња или магаре.

Становништво се издржавало продајом сточних и пољопривредних производа, продаваних на пијацама на Цетињу и Ријеци Црнојевића. Близина града омогућавала је бржи продор идеја и схватања грађанског живота, који су на почетку 20. вијека дали подстицај за промјене у начину живљења овог села.

